

Grygier, Tadeusz

"Vorgeschichte des Kulturkampfes", Adelheit Constabel, Berlin 1956 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 48-49

1957

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

nauka historyczna na Brackmannowskie „Deutschland und Polen” zdołała odpowiedzieć tylko nikłą recenzją, miał repliką, względnie, jeżeli nie chcemy powtórzyć za Pauksztą, że „jedyny program w sprawie Ziemi Odzyskanych istnieje tylko w rewizjonistycznych instytutach naukowych Niemiec Zachodnich”¹³⁾.

T. Grygier

CONSTABEL ADELHEIT: Vorgeschichte des Kulturkampfes*). Quellenveröffentlichung. Berlin 1956 s. 366.

Każde wydawnictwo dotyczące jednego z najważniejszych wydarzeń w życiu wewnętrznym Niemiec XIX wieku — walki kulturalnej — ze zrozumiałych powodów zawsze interesuje historyka polskiego. Walka kulturalna jest ważnym wydarzeniem w życiu ludności byłego zaboru pruskiego, a szczególnie ważnym w życiu Warmii. Wprawdzie historia walki kulturalnej na Warmii została opracowana już, ale jest to opracowanie przestarzałe¹⁾. W ogóle trzeba stwierdzić, że historia tego okresu dysponuje bogatym materiałem źródłowym. Są to jednak w zasadzie tylko raczej pamiętniki współczesnych.²⁾ Tymczasem najbardziej zainteresowane strony tego sporu, obejmującego przecież nie tylko Niemcy ale i całą środkową Europę, państwo i Kościół katolicki nie udostępniły swych akt. Pierwszymi którzy częściowo korzystali z akt państwowych to J. Heckel³⁾ i E. Schmidt⁴⁾. Dlatego Zarząd Archiwów Państwowych w Niemieckiej Republice Demokratycznej przystąpił do wydawania materiałów źródłowych z zespołów aktowych byłego Ministerstwa Wyznań (Kultusministerium) w Berlinie, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Tajnego Gabinetu Cywilnego (Geheimer Zivilkabinett), Urzędu Rady Ministrów (Staatsministerium), Ministerstwa Finansów oraz różnych zbiorów pozostałych po cesarzu Wilhelmie I a także ministrach Mühlern i Falku.

Wydawnictwo źródłowe pozwala więc na głębsze spojrzenie w motywy walki kulturalnej rozjaśnia niektóre problemy. Motywem wydawnictwa jest teza, że walka państwa pruskiego z Kościołem rozpoczęła się z chwilą, gdy postanowienia soboru watykańskiego spowodowały przeniesienie się wewnętrznej walki kościelnej na nauczycieli, będących równocześnie urzędnikami państwowymi. Ekskomunikacje na nauczycieli wydawane przez Kościół na starokatolików potraktowano jako wkroczenie Kościoła w kompetencję państwa. Wydawnictwo starało się tę tezę udokumentować. W tym jednak ograniczeniu tkwi błąd wydawnictwa, które staje się jednostronne i upraszcza problematykę sporu.

W wydawnictwie znajdziemy wiele materiałów do historii b. zaboru pruskiego, że wspomnę choćby raport prezesa rejencji gdańskiej, który melduje, że Kaszubi łączą wojnę francusko-niemiecką w r. 1870 z rozpoczynającą się walką z Kościołem katolickim. W wyniku tego zbiegu okoliczności wzrastały wśród tej ludności sympatie dla Francji, życzenia jej zwycięstwa, które byłoby równoczesnym zwycięstwem Kościoła katolickiego nad Kościołem ewangelickim. Dalej znajdują się w wydawnictwie ważne materiały do historii walki kulturalnej na Śląsku.

Nas jednak interesuje przede wszystkim sytuacja na Warmii, tym bardziej, że bezpośrednią przyczyną walki państwa pruskiego z Kościołem wyszła z Warmii. Bp warmiński Krementz najostrzej wystąpił w tym sporze, co spowodowało np. bardzo daleko idący komentarz Provinzial-Schul-Kollegium w Królewcu. Traktowało ono wystąpienie z 11 listopada 1870 r. w sprawie ogłoszenia bulli Unam Sanctam jako chęć podporządkowania władzy świeckiej autoritetowi władz duchownych (s. 85). Stanowisko bp Krementza do sprawy dr Wollmanna oraz dyrektora Gimnazjum Braniewskiego, uznały królewskie

¹³⁾ Tygodnik Zachodni, Poznań 17. XI. 1956.

*) Kulturkampf — walka kulturalna, prowadzona przez Prusy z Kościołem katolickim w okresie Bismarcka.

1) F. Dittrich: Der Kulturkampf im Ermland, Berlin 1913.

2) Np. O. Bismarck: Gedanken und Erinnerungen. Berlin 1923., W. Reichle: Zwischen Staat und Kirche. Das Leben und Wirken des preussischen Kultusministers Heinrich v. Mühlern Berlin 1938; E. Foerster: Adalbert Falk. Gotha 1927.

3) J. Heckel: Die Beilegung des Kulturkampfes in Preussen. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanon. Abt. XIX. t. 50. r. 1930.

4) E. Schmidt: Bismarcks Kampf mit dem politischen Katholizismus Berlin, 1942.

władze szkolne za pozostałość średniowiecznej inkwizycji. Minister von Mühler przedstawił na posiedzeniu Rady Ministrów sprawy związane ze sporem szkolnym w Braniewie, traktując ten problem na szerszym tle (s. 97 — 100).

Chodziło przede wszystkim o nadzorowanie społecznej działalności Kościoła, szczególnie na polu szkolnictwa. Stanowisko bpa Kremenza w tej sprawie było nieustępliwe: uważał, że interesy państwa na polu wychowania młodzieży są „trzeciorderne.”⁵⁾ Decydujący głos w tej mierze mieli rodzice i Kościół. Dalej właśnie na tle walki o szkołę, o program wychowania coraz ostrzej na terenie polskiej Warmii zaczęła się uwydatniać walka o język polski.

Władze królewieckie wyraźnie stwierdzały, że na tym właśnie polu docho- dzić zaczęło spotkanie się interesów polskich z katolickimi. Warmińskie duchowieństwo podlegające wpływom ultramontańskim, podobnie jak na tere- nie Poznańskiego i Pomorza, szczególną sympatią darzy narodowy ruch pol- ski. To zjawisko zrozumieć można tylko na tle solidarności interesów ultra- montanizmu z polonizmem, wspólnie w chwili obecnej prowadzących walkę z państwem pruskim⁶⁾.

I tu uwewnętrznił się zasadniczy problem walki państwa z Kościołem — prawo policyjnego nadzoru nad życiem wewnętrznym Kościoła, zagwaranc-owane przez ogólne Prawo Krajowe. Bp Kremenz już w czasie swej działal- ności w Koblencji wyraźnie się tym postanowieniem policyjnym przeciwsta- wiał. Zachodnie Niemcy zresztą posiadały dawne tradycje tej walki o wol- ność, a więc także wolność w sprawach religijnych, żeby przypomnieć walkę w Kolonii w l. 1830 — 1840.⁷⁾ Naturalnie, że minister Falk na koncepcję bpa Kremenza w sprawie zniesienia nadzoru policyjnego nad kościołem nie godził się. Co więcej żądał, by państwo zabezpieczyło sobie prawo zgody na wykluczenie z Kościoła, jeśli to pociąga za sobą konsekwencję ograniczenia praw obywatelskich np. nauczycieli starokatolików (s. 218).

Biskupowi Kremenzowi w walce z rządem pruskim posłużyły więc daw- ne prawa polskie, obowiązujące na Warmii i umowa warszawska z r. 1772 między Prusami a Polska oraz patent notyfikacyjny (z 28. IX. 1772 r.) gwa- rantujący utrzymanie dotychczasowego stanowiska biskupa warmińskiego w granicach nowej pruskiej państwowości (s. 233).

Jeszcze na jedną sprawę warto zwrócić uwagę. Pruskie władze admini- stracyjne nie tylko rozszerzyły walkę z kościołem projektami utworzenia urzędów stanu cywilnego, ale i zamierzeniami wysiedlenia wszystkich duchow- nych polskich pochodzących z Królestwa Polskiego. Chodziło przede wszyst- kim o Jezuitów, którzy mieli wykorzystywać walkę kulturalną do akcji pol- skiej i walki z rządem pruskim (s. 148). Bp. Kremenz z tymi projektami walczył, jednakże bezskutecznie.

Zasygnalizowane problemy tego cennego wydawnictwa pozwolą history- kowi Mazur i Warmii na szersze udokumentowanie faktu, że walka kulturalna była jednym z licznych elementów, które przyczyniły się do rozwoju polskiego życia politycznego na Warmii.

Na jedną jeszcze sprawę chciałbym zwrócić uwagę. Wydawnictwo to zu- pełnie prawie pomija zagadnienie symultanizacji szkoły ludowej na Warmii, jako jeden z głównych objawów walki kulturalnej. Zlikwidowanie dwuwyzna- niowości szkoły było przecież jednym z najważniejszych pociągnięć ministra oświaty Falka. Wydaje się, że jest to jeden z istotnych braków wydawnictwa, tym dziwniejszy, że w zachowanej korespondencji zawartej w aktach szkol- nych rejencji królewieckiej i gabińskiej znajduje się dużo zarządzeń Mini- sterium Oświaty polecających jak najszybsze przeprowadzenie symultani- zacji szkół, która miała „doprowadzić do ujednoczenia szkolnictwa miej- skiego”. Walka o utrzymanie wyznaniowości szkół doprowadziła na Warmii, szczególnie w Olsztynie, Reszlu, Bisztyнку i Jezioranach do bardzo ostrych tarć wyznaniowych, obniżających zresztą i autorytet szkoły i nauczyciela. Z drugiej strony władze pruskie uzasadniały program ministra Falka ko- niecznością przyspieszenia germanizacji dzieci polskich.

T. Grygier

5) Denkschrift des Bischöflichen Ordinariats von Ermland über die gesetz- mässige Stellung der Kirche zur Volksschule in Preussen und speziell in der Diözese Ermland. Braniewo 1877.

6) T. Grygier: Wybór materiałów do kwestii polskiej w Prusach Wschod- nych w XIX wieku Zapiski Tow. Naukowego w Toruniu t. XIX s. 278.

7) Fritz Hartung: Einleitung. Die Vorgeschichte des Kulturkampfes. s. 8—9.